

Руслан Пиріг

доктор історичних наук, професор,
Інститут історії України НАН України

Ruslan Pyrih

doctor of historical sciences, professor,
Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine,
ukrrev@ukr.net

Польське питання у взаємовідносинах політичних проводів УНР і ЗУНР (1919–1920 рр.)

The Polish question in relations of political elites of the Ukrainian People's Republic and the Western Ukrainian Republic (1919–1920)

У статті висвітлюється роль польського фактора у відносинах політичного керівництва УНР і ЗУНР в умовах вирішення питання про повоєнний устрій Європи. Показано як одне з ключових питань Паризької мирної конференції – відродження Польщі, породило кардинально відмінні підходи у стратегії захисту соборної української держави. Галичани головним завданням вважали боротьбу проти польської експансії, а наддніпрянці шляхом військово-політичного союзу з поляками намагалися врятувати УНР від російської червоної і білої загрози. Проаналізовані наполегливі дипломатичні зусилля С. Петлюри в пошуках порозуміння з польською стороною.

Ключові слова: УНР, ЗУНР, Польська держава, С. Петлюра, Є. Петрушевич, Галицька армія, Дієва армія, дипломатичні місії.

The paper highlights the role of the Polish factor in the relations between the political leadership of the Ukrainian People's Republic and the Western Ukrainian Republic. This problem considers in the context of establishment of the postwar system of Europe. The author has shown that the Polish question was one of the key issues at the Paris Peace Conference. This question had risen the radically different approaches in the strategy of

protecting the united Ukrainian state. Galician politicians were considered it as a core task to fight against Polish expansion to Ukraine, and the UPR elites signed the military and political alliance with Poland, they had tried to save the UPR from the Russian Red and White threats. The diplomatic efforts of Symon Petlura in seeking cooperation and understanding with the Polish elites are analyzed.

Key words: UPR, ZUPR, the Polish state, Symon Petlura, Yevhen Petrushevych, the Galician army, the Army of the UPR, diplomatic missions.

Насамперед щодо поняття «польське питання». У широкому визначенні це одна з головних тем Паризької мирної конференції. Йшлося про безумовне відродження Польщі, її світове визнання і становлення кордонів. У контексті даного матеріалу це збройна анексія Польщі щодо Східної Галичини, яка викликала серйозні військово-політичні розходження між керівництвом УНР і ЗУНР у боротьбі за українську державність. Можливо більш точним буде визначення «польський фактор».

Вже 1 грудня 1918 р. підписуючи у Фастові прелімінарний договір про об'єднання двох держав, члени Директорії цілком усвідомлювали неминуче втягування УНР у польсько-українську війну. Адже на той час поляки вже зайняли Львів та інші міста. Та й Акт злуки 22 січня 1919 р. мав однією з своїх мотивацій об'єднання військових зусиль для протистояння польській агресії.

У грудні 1918 – лютому 1919 рр. УНР направила на допомогу Галицькій армії піхотні та артилерійські формування чисельністю близько 4 тис. вояків. Однак більшість з них була вражена розкладницькою агітацією, втратила боєздатність, була розформована і відправлена назад. Слід відзначити, що командування армії УНР намагалось вислати до Галичини менш надійні частини, сподіваючись на відсутність там ґрунту для антиурядової пропаганди¹.

¹ *Пилипів В.* Військове співробітництво УНР та ЗУНР (1918–1919). Джерелознавчий аспект // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 18. Львів, 2009. С. 433.

На Холмсько-Волинському фронті Дієва армія у кінці січня – початку лютого 1919 р. потерпіла серйозну поразку, втративши Ковель і Володимир – Волинський з їх потужними складами провіанту і зброї. Однак УНР так й не оголосила війну Польщі.

Після відставки В. Винниченка фактично вся влада зосереджується в руках С. Петлюри. Він розумів, що в польсько-українському протистоянні відроджувана Друга Річ Посполита має потужну підтримку держав Антанти, насамперед Франції, а тому продовження боротьби на двох фронтах – проти Польщі і більшовицької Росії – неможливе. Виходячи з того, що головну загрозу становила Червона армія, С. Петлюра розпочинає пошук шляхів примирення з Польщею, усвідомлюючи неминуче ускладнення відносин з галицьким політичним проводом, очолюваним Є. Петрушевичем.

19 лютого Головний отаман посилає до Варшави полковника Б. Курдиновського з завданням домогтися хоча б нейтралітету Польщі. Місія завершилася безрезультатно, але була негативно сприйнята керівництвом ЗО УНР². У кінці лютого 1919 р. в Галичині перебувала місія генерала Ж. Бартелемі, яка намагалася зупинити польсько-українську війну і визначити демаркаційну лінію на користь Польщі. З нею зустрівся С. Петлюра. На відміну від Є. Петрушевича, який відкинув явно пропольські вимоги місії, Головний отаман радив погодитися на ці пропозиції, замиритися з поляками і спрямувати Галицьку армію на Велику Україну, знищити більшовиків, а тоді вже зайняти Східну Галичину³.

Учасник тих переговорів західноукраїнський дипломат М. Лозинський у спогадах писав: «Здається, що вже тоді Петлюра був готовий піти на уступки коштом Східної Галичини,

² *Красівський О.* Україна і Польща в період революції: від конфронтації до співробітництва // Наукові записки ІШЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2008. Вип. 39. С. 249.

³ *Шухевич С.* Спомини з УГА (1918–1920). С. 145.

щоб за них одержати мир з Польщею і визнання Антанти»⁴. Таке припущення небезпідставне, але Головного отамана від публічної угоди з Польщею ще стримували як військові, так й морально-політичні зобов'язання щодо ЗО УНР.

Погляди на проблему відносин з Польщею все більше поляризувалися, але зовні взаємини між керівництвом обох республік були ще толерантними. У Бережанах і Ходорові Петлюрі влаштували пишні прийоми і він висловив розлогу телеграфну вдячність. У відповідь Є. Петрушевич відгукнувся доволі сервілістським пасажем на адресу С. Петлюри: «Наші війська ставлять собі Вас, як примір гідний подиву і твердо намірені іти в кожен бік на Ваш приказ, як Головного отамана всеї української оружної сили»⁵.

А вже через якийсь час, забувши про недавнє славослов'я на адресу Головного отамана, Є. Петрушевич вимагав його заміни: «Українська справа загибає, під командуванням Петлюри. Армія йому зовсім не вірить, бо він не є військова людина. Чому він так тримається за те командування і не передасть його досвідченій людині, як от хоч би Греків та інші?»⁶.

У середині травня поляки успішно наступали на Волинському фронті й захопили Луцьк, одночасно зі сходу наступали червоні війська. Становище армії УНР було близьким до катастрофічного і врятувати його могла лише ліквідація одного з фронтів, безальтернативно – протипольського.

За таких умов, відряджений до Варшави той же полковник Б. Курдиновський, 24 травня підписав з прем'єром Польщі І. Падеревським меморандум, за яким УНР погоджувалася на польську юрисдикцію над Галичиною і Західною Волинню, а Польща виявляла готовність визнати УНР і допомогти у бо-

⁴ Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1922. Відень, 1922. С. 77.

⁵ Тимченко Р. Взаємини Симона Петлюри і Євгена Петрушевича у контексті українського державотворення (листопад 1918 – липень 1919 рр.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 18. 2009. С. 331.

⁶ Мазена І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. С. 159.

ротьбі проти більшовиків. Пізніше новий міністр закордонних справ УНР галичанин В. Темницький заявив, що таких повно-важень Б. Курдиновський не мав, а Директорія і уряд про це не знали. Конспіративні пошуки порозуміння з польською стороною велися без відома державного проводу ЗО ЗУНР.

У червні до Варшави вирушає військова делегація на чолі з відомим генерал-артилеристом С. Дельвігом з завданням домогтися нейтральності Польщі, визначити кордонну лінію і заручитися підтримкою поляків у боротьбі проти більшовиків. Запропонована С. Дельвігом демаркаційна лінія роз'єднання галицьких і польських військ була відхилена Є. Петрушевичем. Офіційно перемир'я не було підписане, але поляки зайнявши Волинь припинили бойові дії проти УНР. Фактично польський фронт Дієвої армії був ліквідований. А Галицька армія в цей час проводила так звану Чортківську офензиву, яка успішно розпочавшись, під ударами польської армії генерала Ю. Галлера, завершилася повною втратою державної території ЗО УНР.

Намагаючись врятувати ситуацію, президія УНРади і Державний секретаріат проголошують Є. Петрушевича «уповноваженим Диктатором»⁷. Таке одностороннє рішення викликало гостру реакцію з боку С. Петлюри і уряду УНР. Диктатора пробували викликати для пояснень, вивели із складу Директорії, звернулися з універсалом до населення Галичини. Врешті утворили спеціальне міністерство у справах Західної області республіки, яке очолив опозиційний до Диктатора галицький соціал-демократ С. Вітик⁸. «Робітнича газета» до галереї ганебних діячів України поряд з П. Скоропадським занесла й Є. Петрушевича⁹.

⁷ Павлишин О. Євген Петрушевич. Ілюстрований біографічний нарис. Львів, 2013. С. 210.

⁸ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. 1918–1920. Документи і матеріали у двох томах. Т. I. Київ, 2006. С. 368, 369–370, 378, 392, 394, 402.

⁹ Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис. Львів, 2013. С. 213.

Втративши державну територію і не бажаючи співпраці з С. Петлюрою, Диктатор розробляв план переходу Галицької армії до Чехословаччини. Однак цьому завадили румуни. У середині липня Галицька армія, урядові установи, цивільні біженці, всього за різними даними 85-100 тис. осіб, змушені були перейти через Збруч на територію Наддніпрянщини.

У Кам'янці-Подільському розмістилися уряди обох республік. На публічних заходах С. Петлюра і Є. Петрушевич демонстрували злагоду і порозуміння, хоч латентні недовіра і підозри давалися взнаки. Галицька і Дієва армія зберігали окремі командування, але для координації бойових дій був створений Штаб Головного отамана. Об'єднаними зусиллями обох армій у серпні 1919 р. вдалося провести успішні операції і звільнити Правобережну Україну від червоних військ.

Галицькі частини під командуванням генерала А. Кравса 30 серпня увійшли до Києва. С. Петлюра вже прибув до Боярки, готуючись наступного дня прийняти парад українських військ у Києві. Але під натиском білогвардійців підрозділи А. Кравса змушені були залишити столицю. Київська «катастрофа» деморалізуюче вплинула на українську армію і посилила розбіжності у стратегічних цілях обох політичних проводів.

Не дивлячись на перебування на Наддніпрянщині галицьких уряду і армії, С. Петлюра не припиняв спроб офіційного замирення з поляками і більше того, схиляв їх до війни з більшовиками. 17 липня до Польщі була направлена військова делегація, очолювана полковником П. Ліпком. У директивах, підписаних С. Петлюрою, наголошувалося: «Як поляки не згодяться заключити договір на приємлених для України умовах, то звернутись з протестом до держав Антанти»¹⁰. П. Ліпку вдалося після переговорів у Львові з представниками польського командування 31 липня підписати угоду про тимчасове пере-

¹⁰ *Симон Петлюра. Статті. Листи. Документи. Т. III. Київ, 1999. С. 104-105.*

мир'я. Однак С. Петлюрі була потрібна військова підтримка поляків.

На початку серпня до Варшави була відряджена дипломатична місія на чолі з колишнім міністром шляхів П. Пилипчуком. У листі до Ю. Пілсудського С. Петлюра наголошував, що наявність спільного ворога – радянської Росії, нагально диктує необхідність співпраці і порозуміння. П. Пилипчука прийняли Ю. Пілсудський та І. Падеревський, однак до підписання спільного документу справа не дійшла, оскільки С. Петлюра побоювався, що визнання територіальних претензій Польщі зірве Галицьку армію з протибільшовицького фронту¹¹.

Восени 1919 р. конфронтація з Добровольчою армією переросла в українсько-білогвардійську війну. У жовтні українські війська відступали, бракувало зброї і спорядження, серед вояків ширилася тифозна епідемія. С. Петлюра і Є. Петрушевич періодично проводили наради в пошуках прийняттого виходу з кризового становища. Погляди двох політичних проводів істотно розходилися. Є. Петрушевич і командувач УГА М. Тарнавський, вбачаючи в Польщі головного ворога, схилилися до замирення із Збройними силами Півдня Росії. С. Петлюра навпаки був переконаний у необхідності військово-політичного союзу з Польщею.

З цією метою на початку жовтня 1919 р. була сформована дипломатична місія на чолі з заступником голови РНМ А. Лівицьким, до якої ввійшли й представники галицького уряду¹². Переговори велися важко і повільно. Польська сторона, користуючись критичним становищем УНР, вимагала від української делегації повного задоволення своїх територіальних домагань. А.Лівицький змушений був зволікати з задоволенням вимог

¹¹ Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921). Київ, 2016. С. 553.

¹² Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. 1918–1920. Т. 1. С. 539.

польської сторони. І тільки у середині листопада в умовах переходу Галицької армії до складу Добровольчої армії Директорія і уряд дали згоду на встановлення українсько-польського кордону «по лінії Бартелемі через територію Галичини і по річці Турія через територію Наддніпрянської України, а в випадку необхідності по річці Стирі. Зазначений територіальний кордон є той максимум, на який може піти уряд»¹³.

У листопаді 1919 р. відносини керівних центрів УНР і ЗУНР досягли критичної межі. М. Шаповал так описує тривожну атмосферу Кам'янця тих днів: «Петрушевич лежав хворий, з двома револьверами біля себе, а будинок його був оточений вірними стрільцями з кулеметами і т. п., бо він боявся арешту»¹⁴.

Щоб не допустити приходу Червоної армії, С. Петлюра запросив польські війська зайняти район Кам'янця-Подільського, забувши повідомити галицьке керівництво. Дізнавшись про можливий прихід поляків, Є. Петрушевич 16 листопада з урядовцями ЗУНР спішно залишив Кам'янець і через Румунію та Чехословаччину виїхали до Відня, маючи намір продовжити боротьбу за галицьку державність дипломатичними методами.

2 грудня 1919 р. українська делегація підписала з польською стороною декларацію, яка фактично означала відмову від Східної Галичини і Західної Волині. А. Лівіцький оцінив цей акт, як «створення ґрунту для реальних взаємин державно-правового характеру між Польщею і Україною»¹⁵. Галичани – члени дипломатичної місії заявили протест проти підписання декларації і вийшли зі складу делегації.

Отже, у кінці 1919 р. ЗУНР і УНР – кожна окремо, і проголошена соборна Україна, втратили державність. І польський

¹³ *Симон Петлюра*. Статті. Листи. Документи. Т. IV. Київ, 2006. С. 357.

¹⁴ *Шаповал М.* Велика революція і українська визвольна програма. Прага, 1928. С. 161.

¹⁵ Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921). С. 566-569, 573.

фактор був одним з визначальних у цьому процесі. Адже лідери Антанти взяли курс на безумовне відродження у повоєнній Європі Другої Речі Посполитої. Польський фактор став «каменем спотикання» державних проводів УНР і ЗУНР у протидії захопленню західноукраїнських земель, детермінував різновекторність стратегічних цілей боротьби, вибір союзників і укладання вимушених альянсів, став причиною розходження позицій українських дипломатів на Паризькій конференції, інспірував пошук «зрадників» у колі підписантів нереалізованого Акту злуки.

Варшавська угода 1920 р. стала новим актом у старій драмі взаємовідносин політичних проводів УНР і ЗУНР. Після провалу союзу Пiлсудський – Петлюра доля екзильних українських урядів вирішувалася вже без них польськими і радянськими конферентами у Ризі і Радою амбасадорів у Парижі.

References

Plypiv V. (2009). Viiskove spivrobotnytstvo UNR ta ZUNR (1918–1919). Dzhereloznavchyi aspect, *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. Vyp. 18. Lviv. S. 432-443. [in Ukrainian].

Krasivskiy O. (2008). Ukraina i Polshcha v period revoliutsii: vid konfrontatsii do spivrobotnytstva, *Naukovi zapysky Instytutu politychnych i etnonatsionalnykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*. Vyp. 39. S. 247-257 [in Ukrainian].

Shukhevych S. (1929). *Spomyny z Ukrain'skoi Halytskoi Armii (1918–1920)*. Lviv. [in Ukrainian].

Lozynskiy M. (1922). *Halychyna v rr. 1918–1922*. Viden. [in Ukrainian].

Tymchenko R. (2009). Vzaiemyny Symona Petliury i Yevhena Petrushevycha u konteksti ukrainskoho derzhavotvorennia (lystopad 1918 – lypen 1919 rr.), *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. Vyp. 18. S. 327-335. [in Ukrainian].

Mazepa I. (2003). *Ukraina v ohni y buri revoliutsii 1917–1921*. Kyiv. [in Ukrainian].

Verstuk V. (red.) (2006). *Dyrektoriia, Rada Narodnykh Ministriv Ukrain'skoi Narodnoi Respubliky. 1918–1920. Dokumenty i materialy*. T. I. Kyiv. [in Ukrainian].

Pavlyshyn O. (2013). *Yevhen Petrushevych (1863–1940). Iliustrovanyi biohrafichnyi narys*. Lviv. [in Ukrainian].

Petliura S. (1999). *Statti. Lysty. Dokumenty*. T. III. Kyiv. [in Ukrainian].

Kavunnyk V. (red.) (2016). *Arkhiv Ukrainskoi Narodnoi Respubliky. Ministerstvo zakordonnykh sprav. Dyplomatychni dokumenty vid Versalskoho do Ryzkoho myrnykh dohovoriv (1919-1921)*. Kyiv. [in Ukrainian].

Petliura S. (2006). *Statti. Lysty. Dokumenty*. T. IV. Kyiv. [in Ukrainian].

Shapoval M. (1928). *Velyka revoliutsiia I ukrainska vyzvolna prohrama*. Praha. [in Ukrainian].